

Tarixi vərəqləyərək...

Sürəyya Ağaoğlunun Atatürk xatirələri

Türkiyənin ilk qadın vəkili Sürəyya Ağaoğlu 1903-cü ildə Azərbaycanın mədəniyyət paytaxtı Şuşada, görkəmli publisist və tənqidçi, şərqşünas-alim Əhməd bəy Ağaoğlunun ailəsində dünyaya göz açıb. Atası Əhməd bəy 1905-ci ildə çar hökumətinə və erməni daşnaklarına qarşı mübarizə məqsədilə "Difai" təşkilatını yaratmışdı. Davamlı təqiblərə məruz qalan Əhməd bəy 1908-ci ildə Vətəni tərk etmək məcburiyyətində qalıb və ailəsi ilə birgə İstanbula köçüb.

Sürəyya Ağaoğlunun uşaqlıq və gənclik illəri ziyalılar, alimlər, eləcə də Türkiyə Cümhuriyyətinin qurucusu Mustafa Kamal Atatürkün yaxın dostları arasında keçib. Hələ uşaq yaşlarından vəkil olmağı arzulayan Sürəyya xanım ictimai-siyasi proseslərin əhatəsində böyüyüb.

Sürəyya Ağaoğlu İstanbul Universitetinin Hüquq fakültəsinə qəbul olunmağa qərar verib. Lakin o vaxtlar həmin fakültədə yalnız oğlanlar oxuyurdular. İnadından dönməyən Sürəyya xanımın qətiyyəti və əzmi sayəsində az sonra qız tələbələr üçün Hüquq fakültəsi açılır. 1928-ci ildə fərdi iş lisenziyasını alaraq Türkiyənin, eləcə də bütün Türk dünyasının ilk qadın vəkili kimi tarixə düşüb. O, kimsəsiz və qayğıya ehtiyacı olan uşaqlara yardım göstərmək məqsədilə 1948-ci ildə Türkiyədə ilk dəfə "Sürəyya Ağaoğlu uşaq dostları" adlı dərnək yaradıb, öz hesabına uşaqlar üçün sığınacaq tikdirib.

Bir neçə xarici dili mükəmməl bilən Sürəyya Ağaoğlu beynəlxalq konfranslarda Türkiyəni yüksək səviyyədə təmsil edib. 1946-1960-cı illərdə İstanbul Vəkillər Kollegiyası İdarə Heyətinin yeganə qadın üzvü olub. Sonralar Beynəlxalq Qadın Hüquqşünaslar Assosiasiyasının üzvü, Qadın Hüquqşünaslar İttifaqının BMT-nin Cenevrə Təşkilatındakı nümayəndəsi, Hüquqşünas Qadınlar Federasiyasının vitse-prezidenti seçilib. S.Ağaoğlu sonuncu dəfə 1989-cu il dekabrın 29-da İstanbulda "Qadın haqları və müasirləşmə" mövzusunda konfransa qatılıb. Binadan çıxarkən pilləkənlərdən yıxılan Sürəyya xanım beynəlxalq qadınlar arasında tanınmışdır.

Türkiyə Cümhuriyyəti qurulduqdan sonra Atatürk siyasətinin prioritetlərindən biri türk qadınını önə çəkərək, cəmiyyətdə onların fəallığına nail olmaq idi. Sürəyya Ağaoğlu da bunun sayəsində Türkiyədə adını ilk dəfə siyahısına yazdırmağı bacarmışdı. Bütün həyatı boyu Atatürk dəyərlərini qoruyub saxlayan, Kamalın fəlsəfəsinə dərinləndirən, ictimai həyatında bir dəyərlərə bağlılığı ilə seçilən Sürəyya Ağaoğlu ömrünün sonunadək Böyük öndərin şəxsiyyətinə sayğı ilə yanaşı, dəvət olunduğu xarici ölkələrdəki konfranslarda, plenar iclaslarda, Türkiyənin müxtəlif məkanlarında Mustafa Kamal paşadan hörmətlə söhbət açdı, xatirələr söylədi.

Atası Əhməd bəy Ağaoğlunun Atatürklə münasibətlərində kəskin, ziddiyyətli təzadlar olmasına baxmayaraq, S.Ağaoğlu bu iki tarixi şəxsiyyətin münasibətləri fonunda heç vaxt fərqli, neqativ yanaşmalar ortaya qoymadı. Atatürkün başladığı Qurtuluş savaşı və Türkiyə inqilabı S.Ağaoğlunun şəxsi keyfiyyətlərini, bilik və bacarığını ortaya qoydu, istedadının parlamasına imkan yaratdı, qadınların ictimai-siyasi həyatda fəal mövqə qazanması sayını əsirgəmədi. Bu, Sürəyya xanımın Türkiyənin inkişafına yön verən 10 qadından biri olaraq tarixləşməsində mühüm rol oynadı. S.Ağaoğlunun Türkiyənin müxtəlif mətbu nəşrlərində, televiziya arxivlərində, özünün qələmə aldığı məqalələrində Atatürklə bağlı xatirələri qorunub saxlanılır. Hələ gənc yaşlarında Atatürkü yaxından görən S.Ağaoğlu bu tarixi şəxsiyyətin ailəsinə yaxından tanıyıb, onun evində keçirilən ziyafətlərdə iştirak edib.

"Bir ömür belə keçdi. Səssiz gəmiyi gözlərkən" məmuarında S.Ağaoğlu Ata-

türkdən öncə onun ailəsinə tanış olduğunu qeyd edərək yazır: "Atamın böyük dostu Ömər Naciğilin evinə tez-tez qonaq gedərdik. Bağçaları çox gözəl idi. Ağaclara dırmaşmış doyunca meyvə yeyərdik. Tez-tez ora Kamalın anası deyərək tanış olduğumuz, daim mavi bir yaylıq bağlayan sərət baxışlı və sərət rəftarlı bir xanım gəlirdi. O gəldiyi zaman biz uşaqlar bağçanın dörd bir tərəfinə qaçardıq. Bu xanımın Atatürkün anası olduğunu sonradan öyrəndik".

S.Ağaoğlunun məmuarlarından aydın olur ki, Atatürklə əyani tanışlığı 1925-ci ildə İstanbul Universitetini bitirəndən sonra Ankarada olub. Ailəsinə gənc hüquqşünas kimi qayıdan S.Ağaoğlunun cəsarət göstərərək İstanbul Universitetində hüquq fakültəsinin qızlar üçün açılmasında göstərdiyi fədakarlıq Atatürkün diqqətindən yayınmamışdı. Mustafa Kamal paşa ilə görüşünü həyatının ən xoş günü kimi xatırlayan S.Ağaoğlu yazır: "Ankaraya qayıdıandan qısa bir müddət sonra Atatürk anamı, atamı, Tezəri və mənə evinə şam yeməyinə dəvət etdi. Biz gedəndə Lətifə xanım (Atatürkün xanımı -red.) Cavad Abbas bəy (Atatürkün yavəri, üç dəfə Türkiyə Böyük Millət Məclisinin millət vəkili - red.) və Məqbulə xanımın (Atatürkün bacısı) əri Mustafa bəylə söhbət edirdilər. Lətifə xanım bizi qəbul etdi və Kamalın fermada olduğunu söylədi. Bir az sonra Atatürk gəldi. Böyük bir şövqlə, ümidlə işlədiyi fermadan traktorla qayıtmışdı. Yorgun və xoşbəxt görünürdü. Üzünü anama tutub: – Sitarə xanım, Əhməd bəy üstümdəkiləri dəyişdirmədən olar - sualına atamla anam "Əlbəttə, paşam" – cavabını verdilər. Fermadan çox məmnun qayıtmışdı. Atama: – Əhməd bəy, şam ağacları böyümüşdü, meşəlik olmuşdu. Bax, Ətlik, Keçiöran parıldayıb – dedi".

"Atatürkün öydüyü şam ağacları hələ bir fidan idi, Keçiörandə və Ankaranın digər yerlərində zəif lampa işıqları yanırdı. Bütün bunlar Atatürkün nəzərində böyük işlər kimi görünürdü, amma gələcəyi görərək özünü xoşbəxt hiss edirdi" – söyləyən S.Ağaoğlu bir qədər sonra İsmət paşanın gəldiyini xatırlayır: "Atatürk mənə və Tezərin yaxşı təhsil almağımızla iftixar edirdi. Bax, İsmət – dedi – Sürəyya hüquq fakültəsinə bitirdi, Tezər fəlsəfə fakültəsinin sonuncu kursundadır. Türk qızları nə gözəl irəliləyirlər. İsmət paşa heç bir cavab vermədi".

İsmət paşanın atası ilə münasibətlərinin o qədər də yaxşı olmadığını xatırlayan Sürəyya xanım oxucunun diqqətini paşanın laqeydliyi üzərinə yönəltmək istəməyərək, Atatürkün bu iki bacının, Türkiyənin gələcəyi olacaq gənc xanımların uğurlarına nə qədər sevindiyini vurğulayaraq xatirələrini dilə gətirir: "Süfrədə Atatürk mənə sağında, Tezəri isə solunda oturdu. Çox xoş söhbət edirdi. Bizə keçmiş günlərdən, əyləncəli xatirələrini danışdı".

İsmət İnonü məclisi tərk edib gedəndən sonra məclis əvvəlki məcrasına qayıdırdı, Atatürk "Türk gəncliyinin gələcək nümunələri" olan Tezər və Sürəyya xanımın baxış və düşüncələri ilə maraqlanırdı. Müxtəlif tədbirlərdə, Atatürklə bağlı anım gecələrində o günləri xatırlayan Sürəyya xanım həmin axşamı belə xatırlayırdı: "Yemək zamanı Atatürk mənə sağ, Tezəri isə sol tərəfində əyləşirdi. Çox xoşbəxt idi. Yemək gələndə xidmətçi boşqabı Ata-

türkə, o isə mənə uzatdı. Təbii ki, alıb qabağıma qoydum. Sonra boşqabı Tezərə uzatdı. Mənimlə üz-büz oturan atamın gözlərindən şimşək yağdı. Yemək xoş keçdi. Biz gedəndə Lətifə xanım yavaşca: – Evdə çəkəcəyiniz var. Atan sənə çox hirsələndi – dedi və güldü. Anamla atam hirsələrinə tökmək üçün evə qədər də gözləmədilər. Atatürkün bizi evə aparması üçün verdiyi avtomobilə minər-minməz atam: – Hüquq fakültəsinə bitirmisən, amma adam olmamısən. Dünyanın ən böyük şəxsiyyətlərindən biri sənə xidmət edir, sən də sakitcə alırsan – dedi. Asta səslə: – Nə edim, mən də hüquq fakültəsinə bitirən ilk türk qızıyam – dedim".

S.Ağaoğlunun qardaşı, Türkiyənin ictimai-siyasi ədəbi həyatında böyük xidmətləri olan Samət Ağaoğlu və bacısı Tezər Ağaoğlunun da Atatürklə bağlı xatirələri var və bu xatirələrin bir qismi çap olunub. Ağaoğluların çap olunan məmuar xatirələrindən aydın olur ki, Mustafa Kamal və Lətifə xanım Əhməd bəyin Ankaranın Keçiöran məhəlləsindəki evlərinə tez-tez baş çəkib, qonaq olublar. Ağaoğlu bu barədə yazır: "O dövrdə (1924-1928-ci illər nəzərdə tutulur - A.A.) Atatürk xoş ailə mühitində olmağı xoşlayır, vaxt keçirməyi sevirdi, gənclərlə söhbətlərdən xoşhal olurdu: "Biz o illərdə Ankaranın sayılan, oxumuş, yüksək təhsil görmüş və Qərb anlamında həyat mübarizəsinə atılmış gənclər idik. Ona görə də Atatürk sevgi və təqdir hissələrini bizdən əsirgəməzdi".

Atatürk Ağaoğlular ailəsinə hörmət və sayğıni bir çox ictimai yemələrdə, toplantılarda büruzə versə də, çilgim milliyətçi Əhməd bəylə bir neçə dəfə qarşı-qarşıya gəlmiş, hətta münasibətləri bir müddət düzəlməz hal almışdı. Atatürkün qarşısında hər kəs müvazinətini, şəxsi ləyaqət hissini saxlaya bilməsə də, ən çətin anlarda Əhməd bəy Ağaoğlu işsiz qalsa da, özünün yazdığı kimi, həyatın xaricinə atılma da, cəsarət göstərə bildi. 1934-cü ilin yazında İstanbulda Atatürklə Əhməd bəyin münasibətlərinin sağ qırılma nöqtəsi barədə Sürəyya Ağaoğlu yazır: "Böyük Adada yaxt-klubda qalırdıq. Bir gecə Atatürk yanında Cəlal Bayar (Türkiyə Cümhuriyyətinin 3-cü prezidenti, Atatürkün yaxın silahdaşı), Şükrü Qaya, Qılınc Əli, aktyor Vəsrə Rza, Şükrü Naili paşa və bəzi xanımlar klubda gəldi. Bir az oturdudan sonra:

– Əhməd bəy, İsmət paşa "Əhməd bəyə dövlət qulluğunda yer yoxdur" – dedi. Atam sərət bir şəkildə:

– Mən kimsədən dövlət qulluğu istəmədim – cavabını verdi.

Atatürk görünür bu cür sözlərlə Əhməd bəy Ağaoğluna vəzifədən kənarlaşdırılmasında Baş nazir İsmət İnonünün olduğunu çatdırmaq istəyib. Atasının emosional, sərət davranışını gözəl bilən Sürəyya xanım söhbətə müdaxilə edərək, vəziyyəti bir qədər yumşaltmağa çalışır. Həmin gərgin söhbəti xatırlayan S.Ağaoğlu yazır: "Mən söhbətə qarşıaraq anamın vəfatından sonra atamın çox üzgün və əsəbi olduğunu söylədim. Atatürk uzaqlaşdı. Getməyə hazırlaşdı ki, Atatürk mənə rəqsə dəvət etdi və "gəl bizi bəzəyib, atan mənə çox əsəbiləşdi" – söylədi. Bir az sonra Atatürk ilə qarşılaşan atam:

– Mən həyat yoldaşımı itirdiyimə görə yasdayam. İstənilən vaxt oxşanacaq, istənilən vaxt atılacaq adam deyiləm. Kimsənin də özündə əzilməmə – demişdi. Şükrü Naili paşa (Atatürkün gənclik dostlarından biri, Qurtuluş savaşının qəhrəmanı) eşitdiklərindən heyərlənərək Atatürkə "Paşam, müsaidsə edin, məmləkətdə heysiyyətli adamlara toxunulmasın" – sözləri ilə müraciət edərək, cümhuriyyətin qarşısında Əhməd bəyi müdafiədən çəkinməmişdi".

Məmuar və xatirələrində atası ilə Atatürkün münasibətlərindəki ziddiyyətlərə toxunan S.Ağaoğlu hər iki tarixi şəxsiyyətin ömürlərinin sonuna yaxın bir araya gəldiklərini yazır: "Bir axşam o zaman qaldığım "Ankara Palas" hotelinin restoranında qaradaşım Samət, Bəha Arkan və digər dostlarımızla yemək yediyimiz zaman Atatürk yaxın ətrafı ilə gəldi. Yanında kiçik Ülkü (Atatürkün mənəvi qızı) da vardı. Atatürk rəqs edərək bizi gördü, masamıza yaxınlaşdı. Samətə:

– Nə qədər də atana bənəyirsən! – dedi. Sonra mənə rəqsə dəvət etdi. Rəqs vaxtı:

– Sürəyya, atan necə də bəxtiyardır. Övlad sahibi olmaq dünyada ən böyük nemətdir. Mən də bu əskikliyimi Ülkü ilə aradan qaldırmağa çalışıram – dedi. Atatürk mənə:

– Atana zəng elə və onun şərfinə içdiyimi söylə – dedi. Bu hadisə atamla İstanbulda aralarında olmuş xoşagəlməz münasibətdən sonra baş verirdi. Yavəri Nəsrullah bəylə atama zəng etdik. Atatürk

onun könlünü almaq istəyirdi".

Əhməd bəy Ağaoğlunun Atatürklə son görüşü 1937-ci ilin yazında İstanbulda Böyük Adada olub. Həmin görüşü Sürəyya Ağaoğlu belə xatırlayır: "Klubda atam, Fuad Sirmən, Hamit Peksan bəylər ilə oturdugumuz vaxt "Atatürk gəldi" – söyləndilər. Atam: – Aman, mənə görməsin – deyərək ağacların arxasına çəkildi. Yanımızda oturan iki nəfər də qalxıb getdi. Bir azdan Tofiq Rüştü yaxınlaşıb Atatürkün gəlib bizi çağırıldığını söylədi. Getdik. Qazi atama sarıldı. "Həsətin qəlbimdə, "Lakin kim bilir sən haradasan" - şərqisinin sözlərini söylədi. – Çox darıxdım sənə – dedi. Sonra əlavə etdi: – Vaxtilə Sürəyya sənə yaraşlı olduğunu söyləmişdi. Haqlı imiş. Bu baş ancaq bir türkdə ola bilər".

Bir neçə gün sonra Əhməd bəyin halı pisləşir. Kluba gələn Atatürk xəbəri eşidən kimi salonda Fəhri Okyarın uşaqları ilə bir yerdə dincələn Sürəyya xanımın yanına çağırılıb əvvəlcə "Keçmiş olsun" – deyib, tapşırıq verir: "Haydi, get atanın yanında otur, salona enmə, ona yaxşı bax".

Bu, Əhməd bəylə Atatürkün həyatda son görüşü idi. Mustafa Kamal paşa Atatürkə sayğı, hörmət bəsləyən Ağaoğlu ailəsi üçün ən ağır tarix bu böyük tarixi şəxsiyyətin 1938-ci ilin 11 noyabrında gözlərini əbədiyyətə qapatması oldu. Özünü daim Atatürkcü, milliyətçi hesab edən, bundan daim qürur duyan S.Ağaoğlu məmuarında həmin ağır günü xatırlayaraq yazır: "Atatürkün öldüyü gün Üsküdərdə məhkəmə iclasında idim. Mənə elə gəlirdi ki, sanki bundan sonra həyat bütövlüklə dayanacaq. Nəhayət, ağlaya-ağlaya gəmiyə mindim, məhkəməyə gəldim və dərhal da evə döndüm. Evdə anamın öldüyü günlərdə olduğu kimi matəm yeli əsirirdi. Atam başını yazı masasının üstündə əyərək hönkür-hönkür ağlayırdı:

– O sanki bir dağ idi – deyirdi. Bəzən alov püskürürdü. Alovu mənə də qarşıyırdı. Amma bu, nə gözəl bir alov idi".

Akif AŞIRLI,
"Şərq" qəzetinin baş redaktoru

PS. Məqalə Azərbaycan Respublikası Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Agentliyinin maliyyəsi hesabına Azərbaycan Türk Ocağı İctimai Birliyi tərəfindən hazırlanıb.